

PEDAQOĞİKA ELMİNİN METODOLOJİ PROBLEMLƏRİ

Sosialist sistemi dövründə kommunist ideologiyası hakim mövqedə olduğundan bütün təlim və tərbiyə ocaqları, mətbuat, informasiya kanalları, bədii ədəbiyyat, teatr, kino və s. bu ideologiyanın təbliğinə yönəlirdi. Həmin ideologiyanın tələblərinə müvafiq elmi-tədqiqat işləri həyata keçirilir, bədii əsərlər, kinofilmlər və s. meydana gəlirdi. Kommunist ideologiyası metodoloji tələblər sistemi kimi formalaşdığından, onun tələblərindən kənara çıxan, sinfilik, partiyalılıq ideyasını həyata keçirə bilməyən elmi-tədqiqat işləri, bədii əsərlər, kinofilmlər və s. həyata vəsiqə ala bilmirdi. Sovetlər birliyi süquta uğradıqdan sonra kommunist ideologiyası da həyatın səhnəsindən silinərək yox oldu, ümumbəşərilik ideyaları prioritet mövqə qazandı. Lakin hazırki dövrdə, təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, bir sıra alimlər, təhsil işçiləri, yazarlar yenə də hansısa ideologiyanın elmdə, ədəbiyyatda, mədəniyyətdə, təlim və tərbiyə sistemində vacib olduğunu iddia edir və "ideologiyamız formalaşmayıb, biz nədən yazaq?" və ya "tərbiyəni necə həyata keçirək?"-deyə gözləmə mövqeyində durmağı üstün tuturlar. Bu cür düşüncələrə 1997-ci il Azərbaycan yazıçılarının qurultayında Heydər Əliyev cənablarının verdiyi cavab təqdirəlayiqdir: "İdeologiya, milli ideologiya haqqında danışrlar. İndi kommunist rejimində olduğu kimi ideologiyamız yoxdur. Buna ehtiyac da yoxdur. Bizim ideologiyamız iki il bundan öncə Azərbaycanın qəbul etdiyi dövlət Konstitusiyasında öz əksini tapmışdır." Heydər Əliyev cənablarının söylədiyi bu fikir bir daha sübut edir ki, demokratiya və plüralizm ideyalarının bərqərar olduğu bir dövrdə hansısa bir qurumun, partiyanın ideologiyası yox, ümumbəşəri ideyalar prioritet mövqedə dayanır.

Bu sətirlərin müəllifinin üzlaşdığı "ideologiyamızın formalaşmadığı bir dövrdə elmi dünyagörüşünə aid tədqiqatın meydana gəlməsi təəccüb doğurur", "fəlsəfi qanun, nəzəriyyələri metodologiya kimi qəbul etmişən, bu ideologiya deyilsə, bəs nədir?" kimi ifadələr bir daha sübut edir ki, çoxları ideologiya, metod və metodologiya anlayışlarını kommunist sistemində olduğu kimi qəbul edir. "Metodologiya çox mücərrəd anlayışdır, onu sxemləşdirmək mümkün deyil" deyən alimlərə də rast gəlmək mümkündür.

İdeologiyanın nə olması haqqında "Tərbiyə sinfi xarakter daşımır" (Azərbaycan müəllimi, 1995, №19), "İdeologiya və ideya-siyasi tərbiyə" (yənə orada, 1996, №22), "Qanun, yoxsa ideologiya?" («Xalq» qəzeti, 1997, №290) adlı məqalələrimizdə geniş şərh vermişik. Bunu nəzərə alaraq metodologiya haqqında daha ətraflı söz açmağı vacib hesab edirik.

Metod və metodologiya anlayışları leksik mənada eyni kökdən əmələ gələn sözlər olsalar da, fərqli cəhətləri də mövcuddur. Əgər "metod" anlayışı

yanaşma, fəaliyyət tərz, üsul, yol mənası daşıyır, "metodologiya" anlayışı daha geniş məna kəsb edir. O normativ, tənzimləyici nəzəriyyə, qayda, qanun mənası daşıyır. Fəlsəfi ədəbiyyatda "metod" sözü ətraf mühitin, fakt, hadisə və proseslərin öyrənilməsi tərz kimi qiymətləndirilsə, metodologiya sözü metod haqqında təlim, normativ tədqiqat tərz, hər hansı bir elmdə və ya elmi-tədqiqatlar sistemində tətbiq edilən tənzimləyici metod, tərzlərin birliyi kimi qiymətləndirilir. Pedaqoji anlayış kimi "metod" sözü təlim və tərbiyə prosesinin həyata keçirilməsi tərz, yolları kimi qəbul edilirsə, "metodologiya" anlayışı elmi dəyərlərə söykənən, tətbiq edilmə sahəsi geniş miqyaslı fənləri əhatə edən bilən normativ, tənzimləyici qanun, nəzəriyyə, qayda kimi qəbul edilir.

Mövcud pedaqoji ədəbiyyatda metodologiya aşağıdakı növlərə ayrılır: ümumelmi, ümumfəlsəfi və fəndaxili metodoloji prinsiplər.

Ümumelmi metodoloji tələblər ən çox elmi-tədqiqat işlərində istifadə edilir. Buraya tarixilik, məntiqilik, tamlıq, bütövlük, sistemlilik və ardıcılıq, fərziyyə və digər elmi apparaturanın, fakt, hadisə, proseslər arasında əlaqələrin qurulması, düzgün proqnozların verilməsi qaydaları, faktların arqumentliliyi, mövcud təcrübəyə münasibət, analiz və sintez, qruplaşdırma, təsnifat, qiymətkermə, nəticə, təklif və tövsiyələrin verilməsi və s. daxildir.

Ümumfəlsəfi metodoloji tələblər pedaqogika elminin tədrisi və bu sahədə elmi tədqiqat işlərinin aparılmasında daha geniş istifadə edilir. Buraya aid edilən metodoloji tələblərə bir növ universal məna, məzmun kəsb etməklə təbiət, cəmiyyət, insan şüurunun qanunauyğunluqlarının öyrənilməsində tətbiq edilən normativ fəlsəfi tələblər, qaydalar, nəzəriyyələr, qanun və kateqoriyalar daxil edilir. Bu qrup metodoloji problemlərin əhatə dairəsinin daha geniş olduğunu və buna yanaşmanın qeyri-müəyyənliyini nəzərə alaraq, bu haqda bir qədər məlumat vermək istərdik.

Ümumfəlsəfi metodoloji tələb kimi idrak nəzəriyyəsinin pedaqoji prosesə tətbiq edilməsi daha aktual problemlərdəndir. Təlim və tərbiyə prosesində idrak nəzəriyyəsinin müəyyən etdiyi yolla, yəni «canlı müşahidədən abstrakt təfəkkürə, oradan da təcrübəyə» ideyasının tələblərinə əməl edilməsi idrakı prosesin səmərəliliyini təmin edir. Canlı müşahidə aparmadan abstrakt təfəkkür formalaşdırmaq mümkün deyil. Öyrənilən obyektin keyfiyyətini (rəngini, qoxusunu, dadını və s.) hiss etmədən obyekt haqqında bilikləri qavramaq, təsəvvür yaratmaq, daha sonra anlayış formalaşdırmaq, onun haqqında mühakimə yürütmək, nəticə çıxarmaq da mümkün deyil.

Son illərdə fəlsəfə elmində aktual problem kimi araşdırılan sistem-struktur yanaşma metodunu tələblərindən ayrı-ayrı elm sahələrində istifadə edilməsi məsələsi də metodoloji tələblərdəndir. Bu metod hər hansı bir elmin özünün strukturunun düzgün müəyyən olunmuş qayda əsasında qurulmasını, həm də fəndaxili problemlərin sistemli, ardıcıl, məntiqi əlaqələrlə bağlı şəkildə işıqlandırılması və ya şərh edilməsini tələb edir. Sistem-struktur yanaşma metodundan həm təbiət, həm cəmiyyət, həm də insan şüurunun

qanunauyğunluqlarının öyrənilməsi və ya tədqiq edilməsində də istifadə edilir. Bunun üçün sadəcə olaraq sistemin və strukturun nə olduğunu aydın təsəvvür etmək vacib şərtidir. Fəlsəfi ədəbiyyatda «eyni keyfiyyət, əlamət, məzmun və mənaya malik, qarşılıqlı əlaqələri yeni keyfiyyət yaradan obyektlər birliyi sistem adlanır. Struktur isə sistemin daxil formasıdır. O, elementlərin qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı təsir tərzini əks etdirir» (1, 19-24). Bu qaydaya müvafiq dünyagörüşünün, təlimin, idrak prosesinin strukturunu, proqram, dərslük, dərslər vəsaitlərinin, elmi tədqiqatların və s. strukturunu düzgün müəyyənləşdirmək mümkündür (2).

Sistemlilik hadisə, fakt, pedaqoji prosesin hərtərəfli, qarşılıqlı əlaqədə öyrənilməsini tələb edir, nəzəri və praktik məsələlərin məntiqi əlaqələrini göstərir. Sistemlilik həm də mövcud elmi biliklərin və ya elmi-tədqiqat işlərinin tamlığı, bütövlüyü ilə səciyyələnir. Tamlıq və bütövlük isə strukturdakı elementlərin əlaqələri, onların birliyi ilə şərtlənir. Obyektlərin və ya struktur elementlərin qarşılıqlı təsir tərzini yeni keyfiyyət yaradır.

Ümumfəlsəfi metodoloji problemlər sırasında dialektik qanunların pedaqoji prosesə tətbiq edilməsi də dayanır. Məlumdur ki, təlim və tərbiyənin hərəkətverici qüvvələri bu prosesdə meydana çıxan ziddiyyətlərdir. Dialektika öyrədir ki, ziddiyyətlər olmayan yerdə inkişaf da ola bilməz. Bu ideya təbiətə də, cəmiyyətə də, insan şüuruna da şamil edilə bilər. Dialektik tələb olan əksliklərin vəhdəti və mübarizəsi qanunu öyrədir ki, ayrı-ayrı tərəflər, tendensiyalar arasındakı ziddiyyətlər inkişafa lazımi şərait yaradır. Deməli, təlim və tərbiyə prosesində də belə ziddiyyətlər meydana gəlir ki, bu da hərəkətverici qüvvə kimi, pedaqoji prosesin səmərəliliyini artırır. Lakin təsəvvüflə qeyd etmək lazımdır ki, bu məlum həqiqəti tərsinə çevirərək «ziddiyyətlər təlim və tərbiyə prosesinin səmərəliliyini azaldır» - fikrini söyləyənlər də var (3, 34).

Pedaqoji ədəbiyyatda təlim və tərbiyənin hərəkətverici qüvvələri şagirdlərin yönümü (ustanovkası), yəni məlumat, bilik əldə etməyə hazır olması ilə bu prosesdə irəli sürülən tələb, vəzifələr arasında meydana gələn ziddiyyətlər adlanır.

Ümumfəlsəfi metodoloji qayda və nəzəriyyələrin özü də bütöv bir sistemdə, qarşılıqlı əlaqədə tətbiq edilir. Belə ki, tərbiyə prosesinin hərəkətverici qüvvələrinin düzgün müəyyənləşdirilməsində, idrak nəzəriyyəsinin hərəkətverici qüvvələrinin düzgün müəyyənləşdirilməsi vacib və s. pedaqoji prosesə tətbiq edərək sistemin və strukturun gözlənilməsi vacib tələb kimi irəli sürülür. Canlı müşahidənin struktur elementləri (hiss etmə, nəticə) bir sistem yarada bilmirsə, elementlər birliyi yeni keyfiyyət yaratmırsa, deməli, idrakı proses lazımi şəkildə həyata keçirilmir. Adıçəkilən dialektik qanun, nəzəriyyələrin tələblərinə düzgün əməl edilməlidir ki, pedaqoji proses daha səmərəli olsun.

Fəndaxili metodoloji tələblərə nəzəri və praktik məsələlərin həllinə yönələn ayrı-ayrı fənlərin elmi əsaslarla sübut edilən normativ qaydalar, qanunlar nəzəriyyələr daxil edilir (riyazi, fiziki, kimyəvi qayda, qanun və s.).

Pedaqogika elminə isə fəndaxili metodoloji tələb kimi şəxsiyyəti formalaşdıran amillər, təlim və tərbiyənin prinsip və metodları, alqoritm qaydaları, problemlə təlim və s. aid normativ qaydalar daxil edilir.

Ümumiyyətlə, pedaqoji prosədə metodologiya problemi çoxsahəli aktual problemdir. Bunu bir məqalədə hərtərəfli işıqlandırmaq mümkün deyil. Bəzi problemlər haqqında geniş elmi tədqiqatların aparılması vacib məsələlərdəndir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Афанасьев В.Г. Общество: системность, познание и управление. М., 1981.
2. Мамедов К.А. Формирование научного мировоззрения старшекласников на основе освоения ими общечеловеческих ценностей. Баку, 1993.
3. Kazimov N.M. Milli pedaqogika yollarında. Bakı, 2001.

РЕЗЮМЕ

Керим Мамедов

Методологические проблемы педагогической науки

В существующей педагогической литературе различны подходы к проблеме метод и методология. Эти понятия из одного корня. Но отождествлять их невозможно. Если термин «метод» означает форму, способ деятельности, то понятие «методология» означает нормативно-регулирующие принципы, правила, теории.

В научной литературе методологию разделяют на следующие группы: общенаучные, общефилософские и внутрпредметные методологические принципы. Эффективное их использование обеспечивает успех в учебно-воспитательной деятельности.

SUMMARY

Karim Mammadov

The problems of methodology in the pedagogical process

In the present pedagogical literature the style of approach to the problems of method and methodology of the same roots is different.

If the term "method" implies approach, the style of activity, manner and the term "methodology" means normative, regulating rule and theory. In the scientific literature methodology is divided into the following groups: general scientific, general philosophic methodological principles and the principles inherent in the subject. If they are used efficiently, the effectiveness of the pedagogical process will increase.